

KICHIK YOSHDAGI BOLALARNING QIZIQARLI MATNLARDA GNESOLOGIK XUSUSIYATLARI

Farg‘ona Davlat universiteti Ta‘lim tarbiya nazariyasi va metodikasi magistranti, 43- maktab boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Mamarasulova Xurriyat Madaminovna

Farg‘ona Davlat universiteti filologiya fanlari doktori DSc

Yuldasheva Dilafuz Maxamadaliyevna

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta‘lim yoshdagi bolalarda uchraydigan nutq nuqsonlarini bartaraf etish, nutq kamchiliklarini sabablarini o‘rganish, nutqidagi muammolarni bartaraf etish uchun mashqlar va sabablarini o‘rganish haqida ma‘lumotlar beib o‘tamiz.

Kalit so‘zlar: nutq nuqsonlari, bartaraf etish, bolalar, nutq, kamchilik.

Hamimizga ma‘lumki, nutq kamchiligi o‘z-o‘zidan barham topmaydi, balki vaqt o‘tgan sari yanada mustahkamlanib, zo‘rayib boradi. Nutq kamchiligiga ega kishilar logopedik yordamga muhtoj bo‘ladilar. Og‘ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Nutq nuqsonlarini tasniflashda birinchi navbatda bolaning ruhiy, aqliy va eshitish idroki tekshirib olinadi. Nutq nuqsonlari og‘ir-yengilligiga qarab guruhlarga ajratiladi.

1. Dislaliya – bu artikulyatsion apparat a‘zolari normal innervatsiyasida yuzaga kelgan logopatsiya bo‘lib, asosan tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar va ba‘zan fonematik idrok rivojlanmaganligi bilan namoyon bo‘ladigan yengil nutq nuqsoni. 2. Dizatriya - bu artikulyatsion apparat a‘zolari innervatsiyasining organik jarohatlanishi natijasida yuzaga keladigan og‘ir nutq nuqsoni bo‘lib, juft neyronlarning shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Falajlanish asosan bir tarafdin, chap yoki o‘ng tarafdin bo‘ladi. Bola tili asosan paretik falajlangan bo‘shashgan yoki spastik, ya‘ni tarang falajlanishda bo‘ladi.

3. Alaliya- bu bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida yuzaga keladigan og‘ir nutq nuqsoni bo‘lib, bu tashxis eshitishi va zakovati me‘yorda bo‘lgan shaxslarga qo‘yiladi. Alaliya nutqning 3ta komponenti rivojlanmaganligi bilan namoyon bo‘ladi.

4. Afaziya- bu bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida shakllangan nutqning yo‘qolishi. Bolalar afaziyasi tajribada kam uchraydi. Afaziya asosan insultdan keyin uchraydi. Bolalarda esa miya infeksiyalari, miya rivojlanishi davrida turli xil kuchli travmalar natijasida yuzaga keladi.

5. Rinolaliya - bu artikulyatsion apparat a‘zolarida tug‘ma yoki orttirilgan nuqsonlarning bo‘lishi yoki artikulyatsion apparat a‘zolarida burun, burun halqum sohasida falajlanishlarning kuzatilishi, burun suyagining qiyshayishi, burun sohasidagi

turli xil o'simtalar, odenoidlar, poliplar bo'lishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq nuqsonlari hisoblanadi.

6. Duduqlanish - bu og'zaki nutq jarayonida artikulyatsion apparat a'zolari muskullarining tortishishi sababli og'zaki nutqning tempritmik o'zgarishi natijasida yuzaga keladi. Nutq nuqsonlari quyidagi mezonlar asosida tekshiriladi. 1. Gugulash davri (3 oylikdan)

2. 1 yosh 6 oylikda 10-15 ta so'z. 3. 2 yoshda 300 ta so'z

3. 3 yoshda 1000 ta so'z.

4. 6-7 yoshga kelib 4000 dan 5000 gacha so'z lug'at boyligida bo'lishi lozim. Ma'lumki nuqsonli bolalar bilan muloqotga kirishish uchun, pedagogga pedagogik mahorat juda kuchli bo'lmog'i lozim. Chunki ko'pgina nuqsonli bolalar (o'zlaridagi nuqsonlari sababli) o'zgalari bilan muloqotga kirishishni istashmaydi, istahsa ham qiynalishadi. Insonlar bir birlari bilan muomilaga kirishar ekan, ularning asosiy ko'zlagan maqsadlaridan biri o'zaro bir biriga ta'sir ko'rsatish, ya'ni fikr- g'oyalariga yaxshi ta'surot qoldirishdir. Ammo ko'pgina nuqsonli bolalarning fikr doirasi kuchsizroq bo'lib, ega bo'lgan fikrlarini ham nutqida aniq bayon ettirishga (nuqsonlari sababli) qiynalishadi. Shuning uchun pedagog birinchi bo'lib nuqsonli bolalarga psixologik ta'sir bu- turli vositalar yordamida bolalarning fikrlari, hissiyotlari va xatti harakatlariga ta'sir ko'rsata olishi darkordir. Ma'lumki nutq – bu so'zlashuv o'zaro muomala jarayoni bo'lib, uning vositasi – so'zlar hisoblanadi. Manologik nutqda, diologik nutqda ham odam o'zidagi barcha so'zlar zaxirasidan foydalanilib, eng ta'sirchan so'zlarni topib, sherigiga ta'sir ko'rsatishni xohlaydi. Nutqida nuqsoni bor bola esa ko'pgina hollarda shu nuqsonini yashirishi natijasida muloqotda kirishishni istamaydi, kirishsa ham tor doiradagi insonlar (oila a'zolari, bog'cha opasi va bir necha yaqin do'stlari) bilan muloqotga kirishadi. Shu sabab ularning so'zlar zaxirasi kam, davragirlik xislatlari sust bo'ladi. Ertaliklarga ham o'zlariga berilgan she'rni qiynalib aytishadi. Ba'zi hollarga bunaqa bolalar nutqning paralingivistik ta'sirning bazi bir omillari nutqni susaytiruvchi, past tovushida ifodalash, to'xtashlar, duduqlanish, yutal, til bilan amalgam oshiriladigan harakatlar, nidolardan foydalanadi. Muloqot jarayonidagi harakterli narsa shundaki, suhbatdoshlar bir birlariga ta'sir ko'rsatmoqchi bo'lishganda, dastavval nima deyish, qanday so'zlar vositasida ta'sir etishini o'ylar ekan. Muloqotning qanday kechishi va kimning ko'proq ta'sirga ega bo'lishi sheriklarning rollariga ham bog'liq. Ta'sirning tashabbuskori- bu shunday sherikki, unda ataylab ta'sir ko'rsatish maqsadi bo'ladi va u bu maqsadni amalga oshirish uchun barcha yuqoridagi ta'kidlangan vositalardan foydalanadi. Shunday ekan, suhbat jarayonida bola o'zini tashabbuskor etib his qilishi, ya'ni bola suhbatda o'zini asosiy rolda ekanligini sezishi kerak, buning uchun pedagog diologni shu maqsadda tuzishi lozim. eng avvalo bola bilan ishonchli munosabat o'rnatishi kerak. Suhbat jarayonida bola uni yaxshi ko'rishlarini va u to'g'risida g'amxo'rlik qilishlarini his eta olishi juda

muhimdir. Pedagogning muloqot jarayonida o`yin, nutqiy mashqlar, barmoqlar teatri, qisqa saxna ko`rinishlarini o`ynash, rasmlil topishmoqlar, ta`limiy o`yinlar, barmoqlar gimnastikasi va qofiyali so`zlar o`yinidan foydalanishi muloqotning ijobiy o`tishiga yordam beradi. Bolalar o`sib, ulg`aygani sari ularning nutqi ham rivojlanib boradi. Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to`g`ri shakllanishi atrofdegilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to`g`ri nutq muhiti va ta`limtarbiyaga bog`liq. Nutq tug`ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi. Nutq buzilishlarini o`rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo`lini, bu jarayonning o`ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o`ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o`z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo`ladi. Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o`zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutq, uning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog`liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pixologlar maslahatlari
2. Logopedlar tajribasi
3. Kitobxon.com.